

ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 316.472.47:332.1

РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В РАМКАХ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Дюндін В.Д., к.е.н.

E-mail: dyundinv@mail.ru

Херсонська філія Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова

В статті визначено актуальність необхідності наукових досліджень, що присвячені регіональному аспекту формування та використання інтелектуального потенціалу суспільства. Розглянуто визначення поняття капіталу різних економічних шкіл. Визначено спільні ознаки, притаманні певним концепціям інтелектуального капіталу, розглянуто сутність інтелектуального капіталу та потенціалу суспільства. Автором сформульовано визначення інтелектуального потенціалу регіону як спроможність усіх його складових (спільнот людей, підприємств і організацій) нагромаджувати та використовувати нову інформацію у вигляді інтелектуальної власності з метою подальшого економічного, соціального, правового та духовного розвитку території. Відзначені чинники формування інтелектуального капіталу на регіональному рівні, найвпливовішим з яких, що формує методологію визначення ступеня розвитку інтелектуального потенціалу регіону, є рівень загальної та професійної освіти. Розглянуто основні абсолютні і відносні показники аналізу розвитку системи вищої освіти як фактору формування інтелектуального потенціалу на державному і регіональному рівнях; представлено порівняльна характеристика певних показників системи вищої освіти ряду областей України. Зроблені висновки і пропозиції з подальшого розвитку системи вищої освіти.

Ключові слова: людський капітал, інтелектуальний потенціал, інтелектуальний капітал, інтелектуальна власність, система вищої освіти

UDC 316.472.47:332.1

DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL POTENTIAL IN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Dyundin V.D., PhD in Economics

E-mail: dyundinv@mail.ru

Admiral Makarov Kherson branch of National University of shipbuilding

In articles relevance of need of carrying out the scientific researches devoted to regional aspect of formation and use of intellectual potential of society has been defined; definitions of the capital of different economic schools have been considered; the general signs inherent in certain concepts of the intellectual capital have been defined; the essence of the intellectual capital and society potential has been considered; the author has formulated

definition of intellectual potential of the region as ability of all its compound (communities of people, the enterprises and the organizations) to accumulate and use new information in the form of intellectual property for the purpose of further economic, social, legal and spiritual development of the territory; factors of formation of the intellectual capital at regional level, the most influential of which are noted that forms methodology of definition of extent of development of intellectual potential of the region, level of the general and professional education is; the main absolute and relative measures of the analysis of development of system of the higher education as factor of formation of intellectual potential at the state and regional levels have been considered; the comparative characteristic of certain indicators of system of the higher education of a number of areas of Ukraine has been submitted; conclusions and offers on further development of system of the higher education have been drawn.

Keywords: human capital, intellectual capital, intellectual potential, intellectual property, system of the higher education

Актуальність проблеми. На даний момент в умовах ринкової трансформації вітчизняна економіка вимагає рішення комплексу проблем, пов'язаних з визначенням стратегічних економічних пріоритетів. Сьогодні одним із слабких місць у стратегії економічного розвитку, на наш погляд, є те, що недостатньо уваги приділяється адекватному сучасним вимогам формуванню і використанню інтелектуального потенціалу, зокрема на регіональному рівні. Особливо це стосується питань використання регіональних ресурсів, функціонування закладів вищої освіти з метою задоволення потреб регіону в кваліфікованих кадрах з урахуванням структури розвитку економіки. Дискусійний характер існуючих пропозицій щодо вирішення освітніх проблем на регіональному та загальнодержавному рівнях, а також практична відсутність наукових досліджень, присвячених регіональному аспекту формування та використання інтелектуального потенціалу, обумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх наукових досліджень. Пошуку теоретичних і практичних підходів до розв'язання проблем інтелектуального розвитку присвячено численні роботи вітчизняних і зарубіжних учених. Серед зарубіжних наукових праць з теорії людського та інтелектуального капіталу можна виділити роботи Бекера Г., Бен-Порета І., Блауга М., Брукінга Є. та інших.

Регіональні аспекти означеної проблеми досліджували Булах Т., Данилишин Б., Долішній М., Дорогунцов С., Єпіфанов А., Заяць Т., Кравченко В., Куценко В., Ларіс Н., Лисецький А., Новікова В., Мельник С., Микасюк І., Патора Р., Сало І., Степаненко А., Хроменкова М., Чернюк Л., Фащевський М. та інші науковці.

Разом з тим залишаються недостатньо дослідженими і потребують подальшого вивчення теоретико-методологічні, методичні і практичні підходи до комплексної оцінки сучасного стану, прогнозування розвитку, створення моделі управління механізмом відтворення інтелектуального потенціалу та ефективного його використання на регіональному рівні.

Відсутність теоретичних напрацювань з означеного кола проблем дає підстави стверджувати про етап становлення поняття інтелектуального потенціалу в регіональному аспекті як об'єкта дослідження у вітчизняній економічній науці. Саме тому актуальність дослідницьких ініціатив у галузі вивчення теорії і практики цієї проблеми є винятково високою і зростатиме в подальшому.

Метою роботи є виявлення сутності та взаємозв'язок категорій «людський капітал», «інтелектуальний капітал» і «інтелектуальний потенціал» суспільства; проведення порівняльного аналізу відповідних показників розвитку вищої освіти Миколаївської й Херсонської областей України.

Викладення основного матеріалу дослідження. Внаслідок глобалізації економічних процесів інтелектуальний потенціал країни є головним фактором економічного та соціального розвитку. У державах з розвинутою економікою існує стійка тенденція до заміщення основних виробничих фондів знаннями, а товарно-матеріальних запасів інформацією. Поява концепції інтелектуальної економіки та інформаційного суспільства стали наслідком посилення впливу цього чинника на економічний розвиток [1]. Інтелектуальний капітал, що визначає можливості застосування матеріального капіталу, стає в наш час основою становлення інтелектуальної економіки.

Для визначення економічної сутності категорії *інтелектуальний потенціал* необхідно розглянути такі поняття як капітал, людський капітал та інтелектуальний капітал.

В економічній науці існує багато визначень поняття капіталу, різні економічні школи трактують його по-своєму. У класичній англійській політекономії поняття капітал поєднувало два аспекти: власність (контроль над факторами виробництва) і право на отримання майбутнього прибутку. Здатність приносити дохід є аспектом, з яким неокласична теорія пов'язує капітал. Так, капітал – це створені людиною ресурси, що приносять дохід і які використовуються для

виробництва товарів і послуг. Це засоби, цінні папери, нерухомість як засіб одержання прибутку, доходу [2]. Капітал являє собою вартість у вигляді грошей і товарів, що використовуються для одержання її додаткового приросту – прибутку [3]. Згідно з К. Марксом, це вартість, що приносить додаткову вартість. Слід зазначити, що в марксистській теорії капітал розглядається із соціально-класових позицій як відносини власності і контролю над засобами виробництва, тому і поняття *людський капітал* не знаходить місця в цій теорії. У широкому аспекті під капіталом розуміють цінність, що приносить прибутки [4].

Як економічна категорія, капітал являє собою відносини між суб'єктами економіки щодо ефективного використання робочої сили, грошового капіталу та інших матеріальних і нематеріальних ресурсів з метою власного відтворення, формування конкретних корисностей та прибутку з урахуванням економічного інтересу суспільства. Отже, капітал виражає відносини власності з приводу конкретної сукупності факторів, необхідних для формування, використання й розвитку певної економічної системи.

На нашу думку, у найближчій перспективі єдиним фактором, використання якого має практично необмежений ресурс як за якісно-кількісними параметрами, так і тимчасовими, стане людський капітал.

Категорії «людський капітал» та «інтелектуальний капітал» мають багато спільного, оскільки вони розглядають місце і функції людини в економічній системі, її здатність до праці. У той же час історично їх використовують для дослідження різних аспектів участі людини в економічних відносинах.

Категорія інтелектуальний капітал стосується економічних відносин з приводу відтворення й відчуження результатів інтелектуальної діяльності між носіями інтелектуальних здібностей, що набувають форми інтелектуальної власності, та її потенційними споживачами.

З метою узагальнення різних наукових підходів вважаємо за доцільне визначити спільні ознаки, притаманні певним концепціям інтелектуального капіталу:

- виокремлення людського капіталу, під яким розуміють суму набутих знань, досвіду, навичок у процесі життєдіяльності та навчання. Така структуризація інтелектуального капіталу не цілком правомірна, оскільки категорія людський капітал ширша, ніж інтелектуальний

капітал, остання є складовою людського капіталу. Таке значне недопрацювання характерне для більшості зазначених концепцій, тому цей аспект потребує подальшого вивчення;

- виділення такої складової, що забезпечує органічне поєднання знань, досвіду, здібностей персоналу за допомогою технічних засобів (структурний або організаційний капітал), тобто створює додаткові матеріальні та нематеріальні блага для суб'єкта бізнесу (поліпшення іміджу підприємства, розробка ноу-хау, збільшення прибутку, обсягів реалізації продукції);

- клієнтський або споживчий капітал визначається ступенем прихильності постачальників та покупців до певної торгової марки або продукції (робіт, послуг);

- базування майже всіх досліджень науковців на теоретичних розробках Т. Стюарта, який започаткував виокремлення у структурі інтелектуального капіталу людського, структурного та споживчого капіталів [5].

Економічну сутність *інтелектуального капіталу* ми характеризуємо як систему відносин різних суб'єктів економіки щодо його ефективного відтворення на основі підвищення рівня освіти і науки з метою зростання прибутків, розвитку держави та її регіонів з урахуванням особистих інтересів економічних суб'єктів.

В умовах інтенсивної інформатизації суспільства питання про інтелектуальний капітал набуває дедалі більшого значення та вимагає розроблення методологічного апарату його ідентифікації, структуризації та управління. Визначення компонентів інтелектуального капіталу, що формують його склад, дають змогу дослідити тенденції інтелектуалізації людського капіталу. Адже саме це уможливить розробку окремих показників, що їх характеризують, полегшить оцінювання та ефективно управління ними.

Ми вважаємо, що головною складовою категорії інтелектуальний капітал є знання, трансформація яких у процесі формування і розвитку останнього відіграє визначальну роль.

Інтелектуальний капітал пов'язаний з якісними властивостями робочої сили. Для його відтворення недостатньо одного творчого потенціалу. Базою його формування є характеристики робочої сили (рис. 1).

При цьому необхідно розуміти різницю між інтелектуальним капіталом та інтелектуальним потенціалом.

Інтелектуальний потенціал – багаторівнева категорія, що може розглядатися на особистісному рівні (потенціал окремих осіб); мікрорівні (потенціал підприємств); мезорівні (потенціал галузей та регіонів), та макрорівні, що характеризує сукупний інтелектуальний потенціал країни.

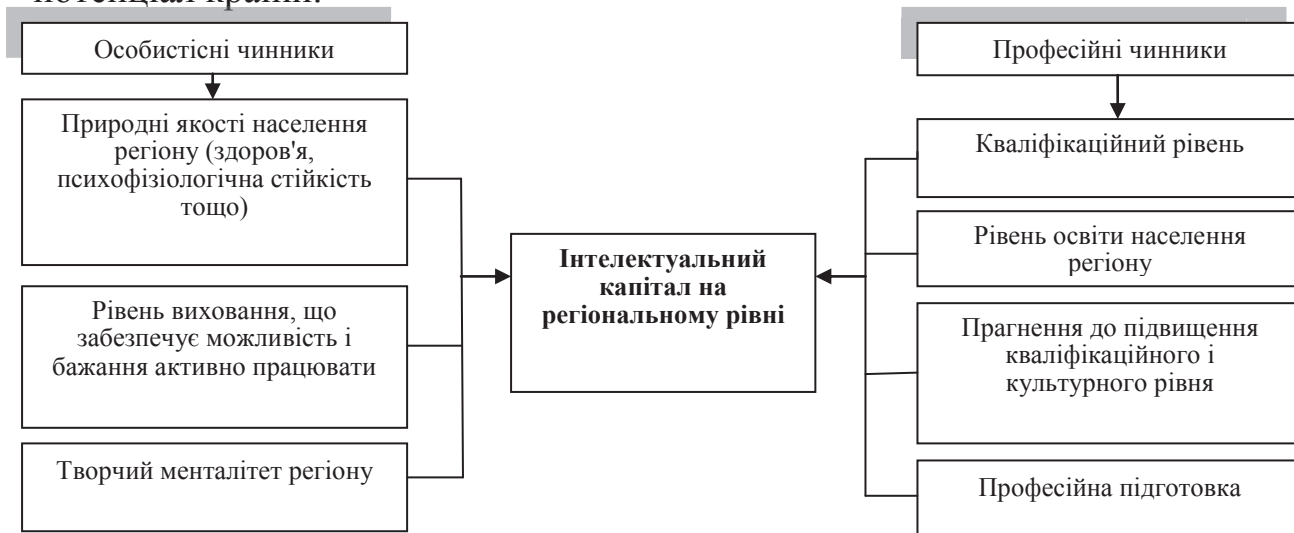


Рис. 1. Фактори формування інтелектуального капіталу на регіональному рівні

Загальноприйняте визначення інтелектуального потенціалу суспільства полягає в тому, що це сукупна здатність суспільства до освоєння й осмислення світу, накопичений ним обсяг наукової і культурної інформації, системи виробництва, передачі знань, а також відповідна сукупність робочої сили, яка здатна приймати, переробляти, використовувати, відтворювати і передавати інформацію. Головний недолік цього визначення – відсутність мети власне використання зазначеного потенціалу. На нашу думку, інтелектуальний потенціал суспільства – це спроможність усіх його складових (працівників, підприємств і організацій, регіонів, держави) нагромаджувати та використовувати нову інформацію з метою подальшого економічного, соціального та духовного розвитку.

Слід зауважити, що в сучасній економічній літературі практично не існує визначення поняття інтелектуального потенціалу регіону. В той же час, на наш погляд, це найвагоміший фактор розміщення й розвитку продуктивних сил. Ми вважаємо, що інтелектуальний потенціал регіону – це спроможність усіх його складових (спільнот людей, підприємств і організацій) нагромаджувати та використовувати нову інформацію у

вигляді інтелектуальної власності з метою подальшого економічного, соціального, правового та духовного розвитку території.

Ми пропонуємо покласти теорію інтелектуального потенціалу в основу кардинально нової моделі розвитку регіону, адекватної соціально-ринковій економіці. Зазначимо, що соціально-економічний розвиток регіону є умовою формування його інтелектуального потенціалу.

Методологічні засади визначення рівня розвитку інтелектуального потенціалу потребують оцінювання основних тенденцій у професійній підготовці населення регіону, показників діяльності освіти і науки.

Ми вважаємо, що найвпливовішим чинником, який формує методологію визначення ступеня розвитку інтелектуального потенціалу регіону, є рівень загальної та професійної освіти. Тому вдосконалення сфери освіти та професійної підготовки відповідно до потреб майбутнього прогресивного розвитку регіону має стати одним із головних факторів соціально-економічного відродження території.

Основу інтелектуального потенціалу кожного суспільства представляє освітній потенціал як найбільш узагальнене визначення реальних можливостей розвитку, які надаються йому саме освітою.

Для якісного аналізу розвитку системи вищої освіти як фактору формування інтелектуального потенціалу на державному і регіональному рівнях, як правило, розглядаються наступні основні абсолютні і відносні показники в їх динаміці: фінансування науки і освіти; кількість вузів; чисельність студентів, у т.ч. на один викладача з урахуванням його ступеня і звання; відносна кількість доцентів і професорів; наявність аспірантури і докторантури; матеріальна й наукова база тощо.

У своєму аналізі ми розглянули ряд відповідних показників Миколаївської і Херсонської областей, порівняльна характеристика яких показана в таблиці 1.

Отримані вище результати підрахунків дають нам підставу дати деякий якісний аналіз функціонування системи вищої освіти двох областей Південного регіону. Якщо в цілому розглядати ситуацію, що склалася в даній сфері, то можна зробити висновок, що, незважаючи на ряд позицій, Херсонська область, як видно з таблиці, перебуває в трохи кращому положенні, чим Миколаївська.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика показників системи вищої освіти Миколаївської і Херсонської областей за 2011/12 навчальний рік

Показники	Миколаївська область (Н)	Херсонська область (Х)	Відхилення Н-Х
Кількість ВНЗ:			
-I-II рівня акредитації	10	12	-2
-III-IV рівня акредитації	5	7	-2
Кількість студентів ВНЗ на 10 тис. населення, чол.:			
-I-II рівня акредитації	61	72	-11
-III-IV рівня акредитації	361	228	133
Відносна кількість студентів, що навчаються в обласному центрі, % від загальної кількості	95	90	5
Кількість випускників денних відділень, що отримали направлення на роботу, % от випуску	44	32,6	11,4
Забезпеченість учбово-лабораторними площами, м ² /студ:			
-I-II рівня акредитації	8	11,4	-3,4
-III-IV рівня акредитації	6	9,3	-3,3
Забезпеченість студентів гуртожитками, % :			
- I-II рівня акредитації	80,6	71,7	8,9
- III-IV рівня акредитації	91,2	94,4	-3,2
Кількість студентів на одну бібліотеку (бібліотечний пункт)	1342	310	1032
Кількість студентів на одного, чол.			
- кандидата наук	60	35	25
- доктора наук	347	191	156
- доцента	77	55	22
- професора	342	210	132

Розраховано автором за даними [6;7]

За такими показниками як кількість студентів вузів I-II рівня акредитації на 10 тисяч населення, забезпеченість учбово-лабораторними площами, надання студентам вузів III-IV рівень акредитації гуртожитків, забезпеченість студентів бібліотеками Херсонська область на певну кількість пунктів перевершує своїх сусідів. Аналіз такого показника, як кількість студентів на один викладача, кандидата або доктора наук, доцента і професора, привів нас до висновку, що по всіх статтях якісний показник у Херсонській області краще, ніж у Миколаївської, оскільки навантаження на одного фахівця в першому випадку менше в півтора-два рази.

Розгляд вищенаведених і інших відповідних показників розвитку системи вищої освіти як одного з основних факторів розвитку інтелектуального потенціалу суспільства на загальнодержавному і регіональному рівнях, безумовно, повинне проводитися з урахуванням динаміки певних процесів і, як ми вважаємо, у порівнянні з подібними показниками сусідніх регіонів і України в цілому.

Рішення проблеми ефективного становлення суб'єкта інтелектуального потенціалу значною мірою залежать від ефективності взаємодії всіх структурних формувань і суб'єктів освітнього процесу. При цьому

принципове значення має об'єднання всього комплексу і різноманіття підходів до процесу підготовки випускника вищого навчального закладу як особистості та фахівця на основі обліку індивідуальних особливостей, характеру, здатностей, можливостей і професійних прагнень.

Висновки. 1. У найближчій перспективі єдиним фактором, використання якого має величезний ресурс як з якісно-кількісних, так і тимчасових параметрів, є інтелектуальний капітал. У процесі розвитку він вбирає в себе основні властивості попередніх форм капіталу й одночасно має власний зміст зі специфічними функціями: наявність і прогресивний розвиток інтелектуальної власності; переважне формування в цій системі капіталу інтелектуального центру, що охоплює поступово всю сукупність факторів виробництва, розподілу, обміну й споживання.

2. Сутність поняття *інтелектуальний капітал* базується не тільки на використанні інтелектуального потенціалу, але й на умові приносити стійкий доданий прибуток власнику інтелектуального потенціалу.

3. Загальноприйняте визначення інтелектуального потенціалу суспільства полягає в тому, що це сукупна здатність суспільства до освоєння й осмислення світу, накопичений їм обсяг наукової і культурної інформації, системи виробництва, передачі знань, а також відповідна сукупність робочої сили, яка здатна приймати, переробляти, використовувати, відтворювати і передавати інформацію. В статті показано головний недолік цього визначення, що полягає у відсутності мети власне використання зазначеного потенціалу. На нашу думку, інтелектуальний потенціал суспільства доцільно визначати як спроможність усіх його складових (працівників, підприємств і організацій, регіонів, держави) нагромаджувати та використовувати нову інформацію з метою подальшого економічного, соціального та духовного розвитку.

4. В сучасній економічній літературі практично не існує визначення поняття інтелектуального потенціалу регіону. В той же час це є найвагомішим фактором розміщення й розвитку продуктивних сил. Ми вважаємо, що інтелектуальний потенціал регіону – це спроможність всіх його складових (спільнот людей, підприємств і організацій) нагромаджувати та використовувати нову інформацію у виді інтелектуальної власності з метою подальшого економічного, соціального, правового та духовного розвитку території.

5. Ураховуючи те, що формування і використання інтелектуального потенціалу регіону відбувається в межах демографічної, соціальної, економічної та природної систем відповідної території, всі чинники, які

впливають на інтелектуальний потенціал, пропонуємо за змістом класифікувати відповідно до цих систем на демографічні, соціально-демографічні, соціальні, економічні, організаційно-економічні, екологічні.

6. Серед найвпливовіших чинників, які визначають ступінь розвитку інтелектуального потенціалу регіону, на нашу думку, пріоритетним є рівень загальної та професійної освіти, тому вдосконалення сфери освіти та професійної підготовки відповідно до потреб майбутнього прогресивного розвитку регіону має стати одним із головних чинників соціально-економічного відродження території.

7. Гострота проблеми перебудови і розвитку галузі вищої освіти за останні роки не зменшується. Аналіз ряду певних показників системи вищої освіти ряду областей України виявив, що Херсонська область перебуває в трохи кращому положенні, чим Миколаївська. При цьому необхідно проведення загального аналізу в динаміці з метою охарактеризувати місце кожного регіону в даній області досліджень і розробити плани й прогнози розвитку даної галузі на перспективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кендрик, Дж. Совокупный капитал США и его формирование [Текст] / Дж. Кендрик. – М., 1978. – 275 с.
2. Толковый словарь современного русского языка: языковые изменения конца XX столетия [Текст] / под ред. Г.Н. Скляревской // РАН. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 415 с.
3. Борисов, Э. Ф. Экономика: справочник [2-е изд.] [Текст] / Э.Ф. Борисов, А.А. Петров, Ф.Ф. Стерликов. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 400 с.
4. Маркова, Н. С. Дослідження тенденцій формування інтелектуальних складових людського капіталу [Текст] / Н. С. Маркова // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 3. – С. 45–49.
5. Стюарт, Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций [Текст] / Т. Стюарт. – М.: Поколение, 2007. – 368 с.
6. Вищі навчальні заклади Миколаївщини [Текст]. Статистичний збірник. – Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2012. – 102 с.
7. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів області на початок 2011/2012 навчального року [Текст]. Статистичний бюлетень. – Херсон: Головне управління статистики у Херсонській області, 2012. – 43 с.
8. Афтаназів, І.С. Економічні аспекти реформування регіональної системи підготовки кадрів вищою школою [Текст] / І.С. Афтаназів // Інститут управління природними ресурсами. – Коломия : Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 2007. – 224 с.